

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ARASINDA EKONOMİK ENTEGRASYON: MERCOSUR ÖRNEĞİ

Dr. Hasan SABIR
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
İktisat Ana Bilim Dalı

Uluslararası ekonomik entegrasyon, iktisat literatüründe, çeşitli ekonomik bütünleşme türlerini kapsayan genel bir terim olarak kullanılmaktadır. Genel olarak, iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması süreci şeklinde tanımlanabilecek ekonomik entegrasyonun ana amacı, iktisadi büyümeyi kolaylaştırmaktır(1).

Ekonomik entegrasyon için daha açık bir tanım vermek gerekirse, en basitinden en ileri aşamasına kadar bunlar; ticareti engelleyici unsurların ortadan kaldırılması yani ticaretin entegrasyonu, ülkelerarası faktör hareketlerine serbestlik kazandırılması; faktör entegrasyonu, ulusal ekonomi politikalarının uluslararası ilişkileri güçlendirecek şekilde uyumlu hale getirilmesi politika entegrasyonu ve son olarak da bunların birleştirilmesi sonucu tam entegrasyondur(2). Bu süreç aşağıdaki tabloyla da ifade edilebilir:

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyon Biçimleri

Entegrasyon Biçimi	Kısıtlamaların (Kota&Gümrük) Kaldırılması	Ortak Gümrük Sistemi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ortak Kurum & Politikalar
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var

Görüldüğü gibi, en zayıf ekonomik entegrasyon biçimi serbest ticaret bölgesi olup, en ileri entegrasyon biçimi ise ekonomik birliktir. Ekonomik entegrasyonun, entegrasyon sürecine giren ülkelerin ekonomileri üzerine ne tür etkilerde bulunacağı konusunda ilk kapsamlı teori Jacob Viner tarafından geliştirilmiştir. Viner 1950 yılında yayınlanan kitabında(3), gümrük birliği kurulması sonucunda, bir malın üretiminin göreceli olarak düşük maliyetli üretim yapan birlik ülkesine kaymasını ticaret yaratıcı etki; yüksek maliyetli üretim yapan birlik ülkesine kaymasını ise ticareti saptırıcı etki olarak adlandırmıştır. J. Viner'ın Gümrük Birliği Teorisi'ne göre, entegrasyona giren ülkelerin ekonomilerinin birbirlerine rakip veya birbirlerini tamamlayıcı karaktere sahip olması, söz konusu entegrasyonun ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisinin temel belirleyicisidir. J.Viner'a göre, aynı malları üreten ekonomilerin, yani rakip ekonomilerin gümrük birliği kurulması durumunda birliğin ticaret yaratıcı etkisi daha fazladır. Çünkü, böyle bir durumda ticaretin yönü değişmemekte, birliğe katılan ülkelerin birlik dışı ülkelere yaptıkları ithalat fazla etkilenmemektedir. Tamamlayıcı ekonomiler arasında bir gümrük birliği kurulduğu takdirde ise (örneğin: emek-yoğun mallar üreten bir ülke ile sermaye-yoğun mallar üreten bir ülke arasında), birlik dışında kalan ülkelerin ihracatı olumsuz etkilenebileceği; eğer ithalat, düşük maliyetli birlik-dışı ülkeden yüksek maliyetli birlik-içi ülkeye kaymışsa, ticareti saptırıcı etki olarak adlandırılan olumsuz ticaret etkisi söz konusu olacaktır(4). Öte yandan, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler, ekonomik entegrasyona temelde farklı beklentilerle yönelirler. Gelişmekte olan ülkeler entegrasyonu sanayileşmeyi başlatan bir araç olarak görürken, gelişmiş ülkeler sanayileşme hızlarını arttırma amaçlıdır; dolayısıyla, gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkeler bu durumdan zarar görebilirler(5).

Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan ekonomik entegrasyonlar temelde emek-yoğun mallar üreten benzer ekonomik yapılar arasında olacağı için, dış ticarete konu olan mallar da benzerlik gösterecek, dolayısıyla, üçüncü ülkelerin ihracatları başlangıçta fazla etkilenmeyecektir. Başka deyişle, entegrasyona dahil ülkelerin hiçbiri sanayi malları üreticisi değilse, bu ülkelerde yatırımların aksanması ve büyümenin sürdürülebilmesi için gerekli mallar yine sanayileşmiş ülkelerden sağlanacaktır. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerarası ekonomik entegrasyonlar ile gelişmekte olan ülkelerarası ekonomik entegrasyonlar arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler günümüze kadar ağırlıklı olarak ithal ikamesi politikasını uygulamışlardır. Piyasanın büyüklüğü bu politikanın başarısını veya başarısızlığını belirlemede önemli bir unsurdur. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler pazarı büyütme için zorunlu olarak ekonomik entegrasyona yönelmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerarası entegrasyonlarda ticaret olumsuz olarak sapsa bile, genellikle önceden işsiz olan emek ticaretin sağtığı faaliyetlere yönelmektedir. Dolayısıyla, fırsat maliyeti sıfırdır. Oysa gelişmiş ülkelerarası entegrasyonlarda genellikle önceden çalışan, vasıflı işgücü ticaretin sağtığı faaliyetlere çekildiğinden, gelişmişlerarası entegrasyonun olumsuz ticaret etkisi daha zararlı olarak kabul edilmektedir(6).

Gelişmekte olan ülkelerarası bütünleşmenin dış ticareti canlandırması bazı ortak yatırım projelerinin yürürlüğe konulması ile sağlanabilir. Entegrasyon içinde herhangi bir sanayi malını üretmek için en elverişli konuma sahip olan ülkede başlatılacak ortak yatırım tüm üye ülkelerin ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğundan ölçek sorunu halledilmiş olacaktır. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki finansman zorluğu büyük piyasadandan yararlanabilme olanaklarını azaltmaktadır. Bunun yanında, yatırımların üye ülkeler arasında dengeli bir biçimde dağılması da önemli bir problemdir (yığılma problemi).

Gelişmekte olan ülkeler arasındaki entegrasyon, benzer ekonomik yapılar arasında olduğuna göre, bu ekonomilerin bütünleşmesinin içindeki rekabeti ve ekonomik etkinliği artırması beklenmekte, bunun yanında ekonominin yapısal değişimi (emek-yoğun mallardan sermaye yoğun malların üretimine doğru) gerçekleşinceye kadar, dışarıya karşı entegrasyonun himaye edilmesi de zorunlu olmaktadır. Dolayısıyla, belirli bir aşamadan sonra, ithal ikamesi politikasının mantıksal bir uzantısını oluşturan gelişmekte olan ülkeler arasındaki bütünleşmeler, üyelerin sanayi ürünleri ihracatına ayrıcalıklar tanıırken gelişmiş ülkelerin ihracatını engelleyebilecektir.

Gelişmekte olan ülkelerin yatırımları finanse etmekte kullanabilecekleri kaynakların en önemlileri dış yardım ve dış yatırımlar olup, bu bağlamda aralarında entegrasyon gerçekleştiren bu ülkeler başlıca üç grupta toplanabilecek fayda sağlarlar(7):

- Ekonomik entegrasyon dış yardımın artmasına neden olur, çünkü, entegrasyon içinde gerçekleştirilebilecek projeler, ulusal düzeydekine oranla optimum ölçeğe daha yakındır ve yardım yapacak devletler ya da uluslararası kurumlar tarafından daha ciddi olarak kabul edilirler,
- Entegrasyon bölgesine dış sermaye akımı artar. Çünkü, entegrasyon yolu ile gerçekleştirilen büyük piyasanın verimlilik üstünlükleri, dış sermaye için daha cazip bir ortam yaratmaktadır,
- Ayrıca, ağırlıklı olarak hammadde ve emek-yoğun mallar ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkelerin entegrasyonu, bu ülkelerin dünya ticareti içindeki pazarlık güçlerini de arttırıcı bir niteliğe sahiptir.

Gelişmekte olan ülkeler yukarıda belirttiğimiz nedenlerden ötürü kendi aralarında çeşitli derecelerde entegrasyonlar kurmak yoluna gitmişlerdir. Bunların (halen faaliyette olan) başlıcaları şunlardır:

TABLO 2: Gelişmekte Olan Ülkelerarası Ekonomik Entegrasyonlar

ENTEGRASYON & KITA	Dünya İhracatındaki Payı (%)	Dünya İthalatındaki Payı (%)
AMERİKA		
And Ülkeleri Grubu (1969)	0,8	0,7
CARICOM (Karayip Topluluğu) (1973)	0.1	0.2
MERCOSUR (1991)	1,4	1,5
LAIA (Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) (1960)	4,0	4,3
CACM (Orta Amerika Ortak Pazarı) (1960)	0,14	0,23
AFRİKA		
ECOWAS (Batı Afrika Ekonomik Topluluğu)	0,4	0,5
UEMOA (Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği)	0.5	0.6
UDEAC (Orta Afrika Gümrük Birliği) (1964)	0,1	0,2
ASYA		
ASEAN (1967 / 1993)	6,1	6,4

Kaynak: UNCTAD, Handbook of International Trade and Development Statistics, 1995.

Tablodan da görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelerarası entegrasyonlar içinde özellikle ASEAN ve MERCOSUR önde gelmektedir. MERCOSUR, içerdiği "demokrasi güvencesi" ilkesi(8) ile de, diğer gelişmekte olan ülkelerarası entegrasyonlar içerisinde öne çıkmaktadır. Buna göre, demokratik rejimden ayrılan bir birlik üyesinin üyeliğine derhal son verilir. Dolayısıyla, oluşturulan ekonomik entegrasyon ileriye yönelik olarak, ekonomik ve siyasi politikaların istikrar kazanmasında ve güvence altına alınmasında rol oynamaktadır(9).

Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan entegrasyonların büyük bir kısmı başarı sağlayamamıştır. Bunun temel nedeni ise, ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesinden sonra ortaya çıkan "yığılma etkisi"dir; yani ekonomik gelişmenin faydalarından bazı üye ülkelerin diğerlerine göre daha fazla fayda sağlamalarıdır(10). Dolayısıyla, yığılma problemi, gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan entegrasyonları başarısızlığa uğratan başlıca sorundur.

A- MERCOSUR

MERCOSUR'un İspanyolca ağılımı, "Mercado Comun del Cono Sur" veya İngilizcesi, "Southern Common Market"dir. Daimi Sekreteryası Montevideo/ Uruguay'dadır. 26 Mart 1991 yılında imzalanan "Asuncion Anlaşması"yla Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay, Güney Ortak Pazarı adını verdikleri MERCOSUR'u kurmuşlar; yaklaşık 190 milyon nüfusa ve 415 milyar dolarlık GSMH'ya ulaşan, AB ve NAFTA'dan sonra dünyanın üçüncü büyük ekonomik entegrasyonunu gerçekleştirmişlerdir(11). Şili ve Bolivya halen örgüte ortak üyelerdir.

Latin Amerika ülkeleri arasında bölgesel ekonomik entegrasyon kurulmasına yönelik girişimler 1950'li yıllara dek uzanmaktadır. Bu amaçla 1957 yılında Amerikan Devletleri Ekonomik Konferansı düzenlenmiş ve bu konferans sonucunda Montevideo Anlaşması imzalanarak Arjantin, Brezilya, Şili Uruguay, Meksika, Paraguay ve Peru arasında serbest ticaret bölgesi (LAFTA) kurulmuştur. Ancak, LAFTA, başarıya ulaşamamış ve iç ticarete tam bir serbestleşme sağlamamıştır. 1980 yılında çok daha esnek bir sistem olan LAIA (veya ALADI), LAFTA'nın yerini almıştır. Üyelerine karşılıklı ticaret, tarife ve teknolojik anlaşma yapabilmeleri konusunda hareket serbestisi tanıyan yeni örgüt, amaçların üye ülkeler arasında tercihli bir ekonomik bölge yaratmak olduğunu açıklamıştır(12). LAIA sistemi altında öncelikle Brezilya ve Arjantin 1986 yılında ticari yakınlaşma sağlamaya yönelik bir protokol imzalamışlardır. 1991 yılında Paraguay ve Uruguay'ın da katılımıyla bu dört devlet arasında Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) örgütü kurulmuştur. MERCOSUR örgütü ile 1996 yılında Şili ve Bolivya da serbest ticaret anlaşması imzalamış ve ortak üye statüsüne girmişlerdir. Böylece örgüt tüm Güney Amerika kıtasında ortak bir pazar yaratma hedefi doğrultusunda önemli bir adım atmıştır. Gümrük tarifelerinin sıfırlanmasını ve üyeler arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını amaçlayan MERCOSUR, Latin Amerika kıtasının yüzölçümünün % 59'unu, nüfusunun % 44'ünü, GSMH'sının % 51'ini kapsayan önemli bir entegrasyon hareketidir. Ocak 1995 itibarıyla Gümrük Birliğini de gerçekleştiren MERCOSUR, AB örneğini izleyerek, her alanda entegrasyona doğru ilerlemektedir. AB benzeri, rekabet politikalarının uyumlaştırılması(13), parasal entegrasyon ve ortak ekonomik kurumlar gibi konular MERCOSUR'un da gündeminindedir. 2005 yılında üye ülkeler arasındaki ticaretin tam olarak serbestleştirilmesi öngörülmektedir(14).

Aşağıda, mal ihracat rakamlarını gösteren tablo 3'den de görüldüğü gibi, MERCOSUR kuruluşundan beri oldukça hızlı bir ilerleme göstermiştir. 1980'li yıllarda 8 milyar dolar civarında olan Arjantin'in ihracatı MERCOSUR'un kurulması ile birlikte önemli bir yükselme eğilimine girmiş, 1996 yılında 21 milyar dolara, 2000 yılında ise, 26 milyar dolara ulaşmıştır. 2001 yılında kayda değer bir artış olmaması kuşkusuz bu ülkenin içine düştüğü finansal krizin bir sonucu olmuştur.

Tablo 3: 1980-2001 Yılları Arası MERCOSUR Ülkeleri Mal İhracatı (Milyar \$)

Ülkeler & Yıllar	1980	1985	1990	1996	1999	2000	2001
Arjantin	8,02	8,40	12,35	20,97	23,33	26,30	26,66
Bolivya	0,94	0,62	0,93	1,10	1,05	1,23	1,26
Brezilya	20,13	25,64	31,41	46,51	48,01	55,09	58,22
Şili	4,71	3,80	8,37	16,02	15,62	18,16	17,67
Paraguay	0,31	0,30	0,96	0,92	0,74	0,87	0,97
Uruguay	1,06	0,91	1,69	2,11	2,24	2,30	2,09

Kaynak: WTO, International trade statistics 2001, WTO Publications.

Brezilya da, MERCOSUR şemsiyesi altında ihracatını 1990-2000 döneminde ikiye katlamıştır. Tablodaki verilerden Paraguay ve Uruguay'ın Mercosur bünyesi altında önemli bir ihracat artışı sağlayamadıkları görülürken; MERCOSUR ile serbest ticaret anlaşması imzaladığı 1996 yılıyla birlikte Şili'nin ihracatında

önemli artışlar meydana geldiği görülmektedir. MERCOSUR üyelerinin birbirlerine yaptıkları ihracatın toplamı (blok-içi İhracat) 1999 yılı itibarıyla 21 milyar \$ civarındadır(15). Görüldüğü gibi, yaklaşık 100 milyar dolarlık bir ihracat toplamına sahip olan bu ülkeler, ihracatlarının ancak beşte birini birbirlerine yapmaktadırlar. Dolayısıyla MERCOSUR'un bu anlamda önemli bir ticaret saptırıcı etkisinin bulunmadığı söylenebilir.

Tablo 4: 1980-2001 Yılları Arası MERCOSUR Ülkeleri Mal İthalatı (Milyar \$)

Ülkeler & Yıllar	1980	1985	1990	1996	1999	2000	2001
Arjantin	10,54	3,81	4,08	20,12	25,51	25,15	20,31
Bolivya	0,67	0,69	0,69	1,42	1,76	1,83	1,67
Brezilya	24,96	14,33	22,52	53,78	51,68	58,53	58,27
Şili	5,80	3,07	7,68	15,91	15,14	18,11	17,18
Paraguay	0,62	0,50	1,35	3,14	1,91	2,19	2,15
Uruguay	1,68	0,71	1,34	2,87	3,36	3,47	3,12

Kaynak: WTO, International trade statistics 2001, WTO Publications.

Tablo 4'den izlenebileceği gibi, MERCOSUR'un kurulmasıyla beraber özellikle Brezilya ve Arjantin'in ithalat rakamlarının artma eğilimine girdiği görülmektedir. Ancak bu ülkeler benzer malları ve genellikle de sanayileri için gerekli aramaları ithal ettikleri için, ithalattaki artış, blok-içinden ziyade blok-dışından ve özellikle de Avrupa Birliği ülkelerinden ve ABD'den yapılan ithalatta karşılanmıştır. Dolayısıyla MERCOSUR'un bu açıdan da önemli bir ticareti saptırıcı etkisi ortaya çıkmamıştır.

TABLO 5: MERCOSUR Ülkeleri, Ülke Gruplarına Göre Mal İthalatı

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1999
Toplam	29	34	39	49	60	78	82
ABD'den	6	7	9	11	14	18	26
AB'den	7	8	9	12	16	21	27
Blok-içi İthalat	4	5	7	9	12	13	14
Diğer	14	14	14	17	18	26	25

Kaynak: International Monetary Fund, Direction of Trade Statistics, 1999.

Tablo 5'e göre, MERCOSUR (Arjantin, Paraguay, Uruguay, Brezilya) üyelerinin ithalatı özellikle 1993 yılı ile birlikte artma eğilimine girmiş, bu dönemde MERCOSUR ülkelerinin toplam ithalatı 50 milyar dolar seviyesinden, 80 milyar dolar seviyesinin üstüne çıkmıştır. Az gelişmiş ülkelerarası entegrasyonların ticareti saptırıcı etkisinin fazla olmadığından söz etmiştik. Tablodan da görüldüğü gibi, bu dönemde ülkelerin birbirlerinden yaptıkları ithalatta kayda değer bir artış olmazken, özellikle AB ve ABD'den yaptıkları ithalat ikiye katlanmıştır.

Tablo 6: Mercosur Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Akımları (Milyon \$)

Ülke & Yıl	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Arjantin	1836	2439	3218	2059	2477	3818	4922	5099	4504	22358
Brezilya	324	89	1924	801	2035	3475	9644	17879	26346	31235
Paraguay	77	86	118	75	137	155	246	270	423	306
Uruguay	...	...	...	102	155	157	137	113	155	229
MERCOSUR	2237	2614	5260	3037	4804	7605	14949	23361	31428	54127

Kaynak: Marta Castilho and Soledad Zignago, "Trade Effects of FDI in MERCOSUR", 2000.

<http://team.univ-paris1.fr/trombi/mayer/Moliets/castilhozignago..pdf>.

Arjantin ve Brezilya, doğrudan yabancı yatırımlardan pay almakta, gelişmekte olan ülkeler arasında önde gelen ülkelerdir. Mercosur'un kurulması bu açıdan da olumlu olmuş ve söz konusu ülkelere yönelen doğrudan yabancı yatırım akımlarında önemli artışlar meydana gelmiştir. MERCOSUR kurulmadan önce 1,8 milyar dolar düzeyinde olan Arjantin'e yönelik yıllık doğrudan yabancı yatırım akımı, bugün 20 milyar doların üzerine çıkmıştır. Brezilya, MERCOSUR sürecinin bu yönünden Arjantin'e kıyasla daha fazla yararlanmış, başlangıçta bu ülke daha az yabancı yatırım çekerken, bugün Brezilya'ya yıllık 30 milyar doların üstünde doğrudan yabancı yatırım yapılmaktadır. Yukarıda verilen tablolardan da görüldüğü gibi MERCOSUR'un nimetlerinden daha çok bu entegrasyonun büyük ekonomileri olan Arjantin ve Brezilya yararlanmış. Gerek ihracat artışı gerekse doğrudan yabancı yatırım çekmekte diğer üyelere oranla bu ülkeler çok daha avantajlı bir konumda olmuşlardır. Dolayısıyla, MERCOSUR içinde önemli bir yığılma etkisinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

B- Sonuç

Ekonomik entegrasyon fikrinin temelinde serbest ticaret ve uzmanlaşma vardır. Bu süreç, gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleştiği takdirde dış ticarete konu olan mallar benzerlik göstereceğinden birlik dışı ülkelerin ekonomileri ticaretin yön değiştirici etkisinden daha az zarar göreceklerdir. Entegrasyona giren ülke ekonomileri ise, önceline göre daha avantajlı bir konumda olacak, entegrasyon sahası içinde verimlilik ve büyümeyi artırıcı bir ortam oluşarak bu ülkelerin dünya ticaretindeki durumu eskisinden daha iyi bir duruma gelecektir. Entegrasyon kurulduğunda 400 milyar dolar civarında olan bölgenin toplam GSMH'sı bugün ikiye katlanmıştır. Verilerden de görüldüğü gibi, entegrasyonun kurulmasıyla beraber MERCOSUR'un ihracatı her geçen sene artmış, ayrıca doğrudan yabancı yatırım çekmekte gelişmekte olan ülkeler arasında öne çıkmıştır. Ancak gerek yabancı yatırımlardan, gerekse ticaret hacminin büyümesinden özellikle Brezilya ve Arjantin diğer üyelere göre çok daha fazla pay almışlardır. Ortaya çıkan bu yığılma etkisinin dengelenmemesi, uzun dönemde MERCOSUR'un da LAFTA gibi dağılması tehlikesini ortaya çıkarabilecektir.

MERCOSUR'un uzun vadedeki hedefi, 2005 yılında Amerika Kitası Serbest Ticaret Bölgesi ve AB ile iki ayrı serbest ticaret bölgesi oluşturmaktır. MERCOSUR çerçevesinde bu hedefe yönelik önemli adımlar atılmıştır. Aralık 1994'de yapılan Amerikalılar Zirvesi'nde 2005 yılında Amerikalılar Serbest Ticaret Alanının kurulması kararlaştırılmıştır(16). 2000'li yıllarda, kaçınılmaz olarak, bölgesel entegrasyonların kendi aralarında bağlar kurması süreci başlayacaktır. Bu da bölgeselleşmenin küreselleşmeye dönüşümü anlamına gelmektedir. MERCOSUR'un AB'yi ve ASEAN'ı da içine alacak biçimde gelişmesi hem küresel entegrasyon yolunda önemli bir adım olacak, hem de Güney Amerika'ya yönelik doğrudan yabancı yatırımları daha da arttıracaktır. Öte yandan, bu ekonomik entegrasyonun tam olarak hedefine

ulaşabilmesi için, Güney Amerika Kıtası'nın diğer önemli ülkeleri olan Şili ve Venezuela da Mercosur'un bir parçası olmalıdırlar.

Dipnotlar

1. David Robertson, Uluslararası Ticaret Politikası, İstanbul: AK Yayınları, 1972, s.59.
2. Emin Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1991, s.5.
3. Jacop Viner, The Customs Union Issue, New York-London, 1950.
4. Bu bağlamda, tamamlayıcı ekonomilerarası gümrük birliğine örnek gösterebileceğimiz, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında kurulan gümrük birliği, Viner'in bakış açısıyla olumsuz ticaret etkisine yol açabilecektir.
5. Ahmet İncekara, Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri, İstanbul:İTO Yayınları, 1995, s. 87.
6. Mordechai E. Kreinin, International Economics, USA: The Dryden Press, 1995, s.222.
7. Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971, ss. 127-128.
8. Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, İstanbul, 1999, s.253.
9. Ibid.
10. Cem Alpar ve Tuba Ongun, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 1987, s.191.
11. Etta Z. Hecker, "Trade Liberalization: Recent Developments in Western Hemisphere Trade Arrangements", United States: GAO Working Papers, 1997, s.4.
12. S. Rıdvan Karluk, Dünya Ekonomisinde Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1990, s.335.
13. Jose Tavares de Araujo and Luis Tineo, "Harmonizing of Competition Policies Among Mercosur Countries", Antitrust Bulletin, Spring 1998, Volume: 43, ss.45-70.
14. H. Seyidoğlu, op.cit., s.253.
15. World Development Indicators 2000, "Regional Trade Blocks", The World Bank Group Publications, 2001, s.326.
16. TÜSİAD, Türkiye'de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Ciplomasi Stratejisine Doğru, İstanbul, 1998, ss.214-215.

Kaynakça

Alpar, Cem ve Ongun, Tuba: Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 1987.

Ertürk, Emin: Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1991.

Hecker, Etta Z.: "Trade Liberalization: Recent Developments in Western Hemisphere Trade Arrangements", United States: GAO Working Papers, 1997.

İncekara, Ahmet: Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri, İstanbul:İTO, 1995.

International Monetary Fund, Direction of Trade Statistics, 1999.

Jose Tavares de Araujo and Luis Tineo, "Harmonizing of Competition Policies Among Mercosur Countries", Antitrust Bulletin, Spring 1998, Volume: 43

Karluk, S. Rıdvan: Dünya Ekonomisinde Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1990.

Kreinin, Mordechai: International Economics, USA: The Dryden Press, 1995.

Manisalı, Erol: Uluslararası Ekonomi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971.

Robertson, David: Uluslararası Ticaret Politikası, İstanbul: AK Yayınları, 1972.

Seyidoğlu, Halil: Uluslararası İktisat, İstanbul, 1999.

World Development Indicators 2000, "Regional Trade Blocks", The World Bank Group Publications, 2001.

TÜSİAD, Türkiye'de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Ciplomasi Stratejisine Doğru, İstanbul, 1998.

Marta Castilho and Soledad Zignago, "Trade Effects of FDI in MERCOSUR", 2000.

<http://team.univ-paris1.fr/trombi/mayer/Moliets/castilhozignago..pdf>.

UNCTAD, Handbook of International Trade and Development Statistics, 1995.

Viner, Jacop: The Customs Union Issue, New York-London, 1950.

WTO, International trade statistics 2001, WTO Publications.